

Overweging Willem van der Meiden, Maranathakerk, 20 augustus 2017

Lieve mensen van de Maranathakerk,

De vakantietijd is bijna voorbij. U bent wellicht wel eens op een vakantie in Cordoba geweest, Andalusië, Zuid-Spanje. Daar staat een vermaard wereldwonder: de Mesquita. U kent anders de afbeeldingen wel: de kunstzinnige en schitterende Moorse bogen: als je er onderdoor loopt waan je je in een fantastisch sprookjesachtig stenen bos. De lichtinval, de ornamenten, allemaal even mooi. En middenin de moskee pontificaal een flinke kerk, met orgel en altaar. Het latere gebedshuis is ondergebracht in het eerste. Zo heeft de ene religie zich ingeschreven in de andere. Er zijn meer voorbeelden van zulke inschrijvingen. De Aya Sofia in Istanbul bijvoorbeeld: eerst kerk, later moskee, nu museum – alle fasen zijn nog te herkennen. Er zijn ook oude afbeeldingen bekend van het beroemde Parthenon van Athene met daar middenin een moskee. Zo heeft het Ottomaanse Rijk zich de oeroude religie van de Grieken toegeëigend. Dichterbij ook: de Onze Lieve Vrouwebasiliek van Maastricht is daar neergezet op de plek waar een Romeinse tempel voor Minerva stond. Religieus bezet gebied opnieuw religieus bezet.

‘Volgend jaar in Jeruzalem’ is een vrome wens van veel joodse mensen, een hartenwens. Een stad om naar te verlangen, al is het je leven lang. Jeruzalem met de tempel, het cultische hart van het Jodendom, maar meer dan dat: stad waar álle volkeren hun bestemming zullen vinden. Jeruzalem, stad van recht en vrede. We hoorden het uit de Jesajatekst. De stad waar ontheemde en ontmande veilig zijn. Leest u dat gerust symbolisch: de stad waar mensen die uit hun geschiedenis hebben moeten vluchten en de stad waar mensen die hun toekomst is ontnomen asiel vinden. Een huis van gebed voor allen. Hoe fraai! Een hartenwens.

Ik vertel u niets nieuws als ik u zeg dat Jeruzalem, de stad van recht en vrede, een vrome wens was en is gebleven. Er is vrijwel geen stad in de wereld die zozeer speelbal én toneel is geweest van conflicten, geweld en oorlog. Tot op de dag van vandaag. Ze is zelfs twee keer totaal verwoest inclusief die tempel, in 586 voor Christus door de koning van Babel, in 70 na Christus door Titus, de zoon van de Romeinse keizer en later zelf keizer. De teksten van de laatste hoofdstukken van Jesaja dateren van ongeveer een eeuw ná de verwoesting van de stad en de tempel van Salomo. Met de herbouw was enkele decennia eerder begonnen. De schrijver plaatst als een verlaat in memoriam geen rouwklacht, maar het visioen van die stad en dat gebedshuis waar de hele wereld zich verzamelt. Hoe het had moeten zijn. Maar het heeft zo niet mogen zijn. En zal het ooit zo zijn? Ook de tempel die aan zijn tweede leven is begonnen als de schrijver zijn visioen schrijft, zal vaak schudden op zijn grondvesten. Er komt een vorst drie eeuwen later die de tempel aan de Griekse oppergod Zeus wijdt en er varkens laat slachten. Een affront voor de Joodse religie. De opstand van de Makkabeeën, die dit niet kunnen verdragen, is het gevolg met heel veel bloedvergieten. Stad van onrecht en geweld. Twee eeuwen later huilt Jezus om Jeruzalem en reinigt hij de tempel. Hij heeft een visioen dat Jeruzalem verwoest zal worden. Sterker nog, het is een voorspelling. Geen steen zal op de andere blijven. De evangelist Lukas wist wat hij opschreef: een tiental jaren eerder had

die verwoesting al daadwerkelijk plaats gevonden. Hij laat Jezus zijn woorden spreken met terugwerkende kracht. En de hoorder zal weten waarom de stad is verwoest: 'Had ook jij op deze dag maar geweten wat vrede kan brengen!' De stad en haar bewoners hebben het aan zichzelf te wijten. En de schitterende, door Herodes de Grote verder uitgebouwde en opgetuigde tempel, moest er ook aan geloven. Een rovershol hebben ze ervan gemaakt.

En toch: "volgend jaar in Jeruzalem". De heilige stad – Al-Quds voor moslims – van joden, christenen en moslims is een opeenstapeling van conflict en geweld. De religies vechten er om hun heilige plekken. Van de verwoeste tempel resteert alleen nog de westelijke muur en dat is de Klaagmuur geworden, het heilige der heiligen voor gelovige joden. Daar hebben christenen de Heilig Grafkapel gebouwd, want ook zij eisten deze stad op als de stad waar Jezus van Nazareth werd gekruisigd. En de moslims konden niet achterblijven en bouwden er vier eeuwen later hun Al Aqsa moskee, hún heilige plek in hún heilige stad. Religiestapeling zoals zelden elders vertoond. Je schildert op hoop van zegen je nieuwe religie over de oude heen en je hoopt dat zo dat oude verdwijnt. Maar dat gebeurt zelden, de chaos wordt alleen groter. Op de plek waar ooit de tempel van Jeruzalem stond, lopen nu scheidsmuren door de stad en er is sprake van segregatie zoals ooit in Berlijn en nog steeds in Nicosia. Stad van recht en vrede? Stad van onrecht en oorlog. Het lijkt wel of de Bijbelschrijvers het visioen schilderen op de plaats die daar het minst aan beantwoordt. Midden in oorlog en onrecht spreken ze van vrede en recht. Midden in de grootste ellende planten zij hun boom. Door de barsten in het beton bloeien hun bloemen. Het zijn in die zin voor de hoorder bezwerende teksten: dit zal zo niet blijven, want hiervoor is Gods schepping niet bedoeld. Maar het is een vrome wens, want het is nog steeds niet zo ver. Volgend jaar in Jeruzalem. Volgend jaar.

Hoe heilig is Den Haag? De stad afficheert zich trots als stad van recht en vrede. Dat is nogal wat. Ik weet wel waar die slogan vandaan komt, maar het is ongehoord pretentief. Den Haag, het nieuwe Jeruzalem. Toe maar! Natuurlijk kan de stad die pretentie niet waarmaken, maar veel inwoners doen hun best. Niet het minst mensen vanuit de kerken en vanuit andere religies doen hun best om vrede en recht te bouwen en te verdedigen. Anderen zijn er helaas niet vies van om er een rovershol van te maken en groepen tegen elkaar op te hitsen. Ik gebruik de leus hier in den Haag ook wel eens, stad van recht en vrede, maar dan als vrome wens, als een programma, een opdracht. Een stad zonder scheidslijnen, zonder segregatie, zonder terreur, waar conflicten beslecht kunnen worden, mag zich een nieuw Jeruzalem noemen, al is het volgend jaar. En dan weer volgend jaar. Er zit een kapper op het Noordeinde met een sandwichbord op straat, met daarop de tekst: Vandaag knippen zonder afspraak. Dat bord staat er altijd. En in een café aan hetzelfde Noordeinde hangt een bordje: morgen gratis bier. Dat bordje hangt er ook altijd. Vroeger bestond de uitdrukking – ik hoor die niet zo vaak meer – 'morgen brengen!' De bedoeling ervan was helder: dat gaat nooit gebeuren. In dat 'morgen' en in dat 'volgend jaar' schuilt de onmogelijkheid, maar ook de kans. 'Wees realistisch: eis het onmogelijke' was één van de leuzen van de Meirevolte in Parijs, 1968. Dat is een Bijbelse gedachte.

Over de Indiase strijder en pacifist – hoezo onmogelijk? – gaat het authentieke verhaal, uitvergroot in de veelbekeken film van Richard Attenborough, dat speelt ten tijde van de gruwelijke strijd tussen moslims en hindoes in de aanloop naar de onafhankelijkheid, 1946-1947: één miljoen doden. Er holt een gek geworden hindoe binnen op het eeuwigdurende spreekuur van Gandhi. De man heeft in zijn fanatisme de vader en moeder van een jong moslimkind vermoord en wordt verscheurd door wroeging. ‘Wat kan ik doen?’, vraagt hij Gandhi wanhopig. ‘Adopteer het kind en voed hem op als een moslim’, zegt Gandhi zonder aarzeling.

Veel christenen noemen Gandhi hun voorbeeld, de Mormonen hebben hem in 1996 zelfs schandelijk omgedoopt tot christen/mormoon, maar voor mij schuimen deze woorden van Gandhi in een wolk van weldadige Verlichting. En dan denk ik aan een ander Jeruzalem, dat van Nathan de Wijze.

In 1779 schreef de Duitse verlichte schrijver Gotthold Ephraim Lessing zijn befaamde toneelstuk Nathan de Wijze. Het is Lessings bijdrage aan een debat in Pruisen over de superioriteit van het christendom. Daar is Lessing het niet mee eens. En omdat hij vanwege zijn destijds ongehoord liberale opvattingen een schrijfverbod heeft opgekregen, maakt hij van zijn idee hierover een toneelstuk. Dat mag namelijk wel. Dat stuk speelt ook in Jeruzalem, ten tijde van de Derde Kruistocht, en sultan Saladdin en de wijze jood Nathan spelen de hoofdrollen. Zij hebben met elkaar een gesprek over welke religie de beste is, het Jodendom, het christendom of de islam. Dat is in een stad als Jeruzalem ten tijde van de Kruistochten de vraag der vragen. Nathan antwoordt met de bekende parabel van de drie ringen. U kent die vast, maar ik geef haar nog een keer door om uw herinnering op te frissen:

Een vader heeft een kostbare ring, die de drager ervan de belangrijkste maakt van zijn familie en ‘de wonderkracht bezit geliefd te maken, bij God en mensen aangenaam’. Als zijn dood nadert, schenkt de vader zijn ring aan zijn meest geliefde zoon. En zo gaat het generaties achtereen. Dan komt er een vader met drie zoons, die hem alle drie even lief zijn. Hij kan niet kiezen en ontbiedt een edelsmid met de opdracht om twee identieke kopieën te maken, zodat de drie ringen in niets van elkaar meer te onderscheiden zijn. Op zijn sterfbed geeft hij elk van zijn drie zoons afzonderlijk en zonder dat zij het van elkaar weten een van de ringen. Na zijn dood krijgen de broers onenigheid; alle drie hebben ze dé ring, vinden ze, en alle drie claimen ze de echte ring te hebben, die de anderen zouden hebben gekopieerd, en dus de belangrijkste in de familie te zijn. De zaak komt voor de rechter, maar die doet geen uitspraak ten gunste van een van de broers. Van hem moet de kracht van de ring de doorslag geven, valse ringen geven niet de kracht om geliefd te zijn bij God en mensen. Omdat de broers elkaar openlijk benijden en ruzie dreigen te maken, suggereert de rechter zelfs dat hun vader waarschijnlijk de echte ring is kwijtgeraakt en drie kopieën heeft laten maken. Om erachter te komen of een van de ringen echt is, geeft de rechter raad. Ik citeer uit de meest recente vertaling:

Als ieder zijn ring uit handen van zijn vader kreeg,
laat ieder dan gerust de zijne voor
de echte houden. – Jullie vader wilde
misschien niet langer dat die ene ring
zijn huis tiranniseerde. – Zeker is:
hij hield van jullie, hield van alle drie
ook evenveel: hij wilde niet ten koste
van twee er één bevoordelen. – Komaan!
Volg dus je vader in zijn onvervalste,
van vooroordelen vrije liefde na!
Laat ieder om het hardst proberen uit
zijn ring de kracht te halen die de steen
bevat. En ondersteun die kracht dan met
zachtmoedigheid, oprechte verdraagzaamheid,
met goeddoen, met het innigste vertrouwen
op God. Als dan de kracht der stenen zich
bij jullie kindskinds kinderen zal uiten,
daag ik hen over duizend, duizend jaar
opnieuw voor deze rechterstoel. Dan zal
een wijzer man dan ik mijn stoel bezetten;
en hij zal spreken. Ga nu!

Zoals met de ringen, zo is het met de drie religies ook, zegt Nathan. Aan de vruchten kent men de boom. De sultan is verbijsterd én verheugd over deze visie op de verschillen en vooral de overeenkomsten tussen islam, Jodendom en christendom. Lessing schreef als een tweede Jesaja een visioen, een sprookje. Hij kreeg er in Pruisen niet alle handen voor op elkaar, integendeel. Na de Tweede Wereldoorlog was Nathan de Wijze vaak het eerste toneelstuk dat uitgevoerd werd in Duitsland en Oostenrijk, bijvoorbeeld in Berlijn en Wenen. De nazi's hadden opvoering ervan namelijk verboden en tekstedities ervan belandden op de brandstapel. Het was een bericht van het andere Duitsland, het mogelijke Duitsland.

Het allermooiste filosofische, literaire én theologische moment in het stuk is voor mij de suggestie van de rechter tegenover de drie zoons, dat het feit dat zij met elkaar ruziën zou kunnen betekenen dat zij elk een replica in handen hebben en dat de oorspronkelijke ring verdwenen is. En dat het wel goed komt, als ze alle drie doen alsof ze de echte ring hebben. Laten we daar maar eens meer over nadenken. De waarheid is uit het zicht verdwenen waar geen consensus is en geen vreedzame coëxistentie. En dat zouden we misschien moeten omkeren: waarheid is daar waar mensen op consensus uit zijn en op vreedzaam samenleven.

Naïef? Deed de schrijver die ze Jesaja hebben genoemd aan luchtfietserij? Wishful thinking? Geven wij in onze kerken ons niet te vaak over aan sussende woorden over een toekomst waarin alles wel goed zal komen? Doen wij niet te vaak alsof? Alsof de werkelijkheid niet een harde werkelijkheid is waarvoor wij voor even de ogen sluiten? Alsof wij ons even afsluiten van geweld, dagelijkse terreur, hoe dichtbij ook, armoede en uitbuiting, en even dromen van een andere wereld? Ik vind dat niet naïef, ik denk dat ons dat staande houdt. Laat ik voor

mezelf spreken: het visioen houdt mij staande, ik móet wel doen alsof, want anders red ik het niet en verval ik tot egoïsme en cynisme. Ik denk dus aan de ene kant: ja, naïef, dat doen alsof. Maar aan de andere kant denk ik: Die andere wereld, waar velen van ons zich op zondagmorgen, maar ook op andere momenten in oefenen, dat grote liturgische alsof, hoe zouden wij het zónder uithouden in de 'echte' wereld? Als we dan maar niet denken dat we aan die andere wereld niet zelf een bijdrage zouden kunnen leveren.

Volken zult gij rechten, hun geding beslechten in gerechtigheid,
volken op deze aarde, die uw arm vergaarde, die gij veilig leidt.

Amen